

La ramadería tradicional en les serres del Maigmó i del Sit. Una lectura inicial

Xavier Amat Montesinos¹
Universitat d'Alacant

Resum

El pasturatge associat als sistemes tradicionals d'explotació de la muntanya ha ocupat un lloc central en el sosteniment dels seus habitants. A través de la comunicació oral, el present treball introdueix els condicionants, la petjada paisatgística i la dimensió social del pasturatge tradicional en les serres del Maigmó i del Sit. Davant la urgent transformació i eminent pèrdua d'aquest estil de vida, considerem que recollir el testimoni dels pastors tradicionals ajudarà a interpretar i formular estratègies per a la conservació cultural d'aquest territori.

Paraules clau: pasturatge, pastors, mètode oral, territori, paisatge, medi rural.

Abstract

Pastoralism associated with the traditional management of the mountain occupied a central place in the survival of its inhabitants. Through oral communication, this paper introduces the conditioning factors, landscape footprint and the social dimension of traditional pastoralism in the Maigmó and Sit mountains. Faced with the urgent transformation and eminent loss of this lifestyle, we believe that collecting the testimony of traditional shepherds will help to interpret and formulate strategies for the cultural conservation of this territory.

Keywords: pastoralism, shepherds, oral method, territory, landscape, countryside.

¹ xavier.amat@ua.es

La ramaderia extensiva, com a sistema tradicional, té com a principi l'aprofitament ponderat dels recursos que ofereix el territori a partir de l'ús de les races i tècniques de pasturatge adequades, «compatibilitzant la producció amb la sostenibilitat i generant serveis ambientals i socials» (Mapama, 2017, 12). Els complexos sistemes culturals creats per les comunitats pastorals han actuat com a reguladors socials i econòmics, proporcionant un cert equilibri intern i estructurant els intercanvis amb l'exterior (Eychenne, 2018). En conseqüència, en moltes zones rurals la ramaderia extensiva ha estat «la principal activitat econòmica per a la capitalització dels seus pobles i habitants» (Lasanta, 2010, 206), ja que mentre l'agricultura oferia l'imprescindible per a la subsistència, el ramat aportava les vendes a l'exterior i els ingressos econòmics.

Les muntanyes de mitjana altura que caracteritzen el paisatge ri-berenc dels països del Mediterrani europeu han ofert sempre un lloc ideal de refugi i pastura als pastors i els seus ramats (Seguí, 1999). En les regions muntanyenques del País Valencià, el pasturatge de remugants, sobretot ovi i caprí, va ser des de l'edat mitjana una activitat significativa dins de les economies locals. En la majoria de pobles hi havia pastors i ramats que aportaven carn, llet, llana, pells i fem, i la seua tasca era decisiva en el sosteniment del sistema agropecuari d'explotació del territori.

Les serres del Maigmo i del Sit, a l'interior de la província d'Alacant, són un exemple típic d'explotació ramadera d'un territori. Els termes de Petrer, Saix, Castalla, Tibi o Agost, localitzats als peus d'aquest conjunt muntanyenc, comptaven amb una destacada cabanya ramadera que aprofitava les possibilitats de la serra de proporcionar pastura, alhora que els pastors tradicionals proveïen els mercats locals amb els productes procedents de la ramaderia.

Sobre pasturatge extensiu de caràcter tradicional en les serres del Maigmo i del Sit hi ha molt pocs testimonis escrits (Pérez, 1995; Asins Velis, 2009; Amat, 2010). No obstant això, disposem d'altres fonts directes i indirectes que ens permeten descobrir com era aquest model d'aprofitament del territori tan habitual fins fa tres o quatre dècades, com per exemple, la toponímia (Capralla, el Rebentó, les Malladetes, el Comptador, el Corral Nou, etc.), els mapes que assenyalaven les vies pecuàries transitades pels pastors, les fotografies o el mateix paisatge, amb els seus antics corrals, refugis, abeuradors o sesters resistint el pas del temps. Una altra forma d'arribar a aquest coneixement (tal vegada la més eficaç) és la transmissió oral (Hudson, 1946; Christie *et al.*, 2004; Sánchez, 2009; Rebanks, 2016). La conversa amb els pastors o els familiars d'aquells últims pastors tradicionals ens acostava amb una inevitable càrrega emocional a la comprensió d'aquella forma de vida que connectava el pastor i el seu ramat amb el paisatge.

El present text abraça la narrativa biogràfica com a font d'investigació. La informació que presentem és el resultat d'anys de converses més o menys formals amb pastors i llauradors que van habitar al voltant de les serres del Maigmo i del Sit. Així, des de la convicció que

la perspectiva que aporten els pastors sobre un lloc és molt singular, i impulsats per la urgència que genera el declivi i desaparició d'aquest estil de vida a les comarques del Vinalopó i en el conjunt del País Valencià, entenem que recopilar el seu testimoni és una bona forma de descobrir i preservar la cultura pastoral del nostre territori.

Terra de pastors

No fa molt temps, a Petrer, quan arribava Sant Bonifaci, cada pastor del terme havia d'aportar un cabrit o un corder a l'ajuntament que es destinava a la beneficència. Algun any es va recol·lectar prop d'un centenar d'animals, la qual cosa dona una idea de la quantitat de ramaderies que existien llavors en la localitat. A Castalla, el barri de les Eres era també conegut com el *barri de la Cagarruta* pel trànsit continu de pastors i dulers que travessaven els seus carrers o tancaven els ramats en les seues nombroses quadres i corrals. A Novelda, Montfort o Agost era freqüent en la tardor que, després de la verema, grans ramats procedents d'Albacete, Conca o, fins i tot, Sòria, hivernaren en les vinyes i rostollades aprofitant la fi de la collita. Els pastors serrans, que era com se'ls coneixia per aquí, caminaven centenars de quilòmetres en els seus recorreguts transhumants fugint del rigor climàtic de la *Meseta*. Llavors feien servir les canyades reals i assagadors que connectaven l'interior peninsular amb els plans litorals, a través de corredors naturals com la vall del Vinalopó o la Foia de Castalla.

La imatge del pastor amb el seu ramat era habitual en les serres del Maigmo i del Sit. Representaven un tipus ideal de ramaderia arrelada al territori, associada a les tradicions i als espais naturals. En general, eren pastors que desconeixien la modernització aplicada als sistemes de cria intensiva. Eren pastors en el més ampli sentit de la paraula, que combinaven la destresa en la cura i benestar dels seus animals amb un coneixement profund del seu medi ambient.

Figura 1.
El pasturatge tradicional es basa en el respecte entre el pastor i els seus animals. El pastor petreri Ventura Payá en el Ginebre

(Fotografia: Luis Navarro Sala)

Les tres funcions principals que tenien els pastors eren previndre el ramat de malalties, proporcionar-li menjar i oferir-li un bon llit. El respecte mutu entre el criador i els seus animals era la garantia d'un treball ben fet, perquè en els sistemes tradicionals, el valor d'un bon nom i la reputació d'un ramat estaven per damunt de maximitzar el benefici.

Encara que ens resulta impossible conèixer quants pastors hi havia i quants ramats pasturaven les serres del Maigmo i del Sit en els moments previs al declivi de la societat rural tradicional, molts d'aquells personatges són recordats pel seu caràcter i estil particular. Pràcticament cada finca comptava amb un ramat d'ovelles i cabres blanques a càrrec d'un pastor, i al poble moltes cases tenien alguna cabra negra per a la llet que treia diàriament el duler. De pastors existien diverses tipologies: els que comptaven amb ramat propi, que tenien terra o que hi accedien a través de l'arrendament o l'acord amb els propietaris; els que estaven a jornal o «al guany» (*a la ganància*) i que treballaven per al ramader propietari dels animals, i també existien els anomenats «pastors de la tria», que engreixaven els animals propietat d'un carnisser per a anar sacrificant a demanda. Hi havia ramaders marxants que es dedicaven a la compra-venda d'animals. Habitualment es desplaçaven a les províncies de Múrcia o Albacete, on adquirien cabres i ovelles que anaven revenent o canviant en el camí de retorn a casa. A més, els xiquets i les xiquetes tenien un paper fonamental en el pasturatge, ja fora exercint com a guies del ramat (la presència de gossos pastors no va ser freqüent fins ben entrat el segle xx), ja fora encarregant-se plenament d'atendre el ramat familiar.

Figura 2.
Els xiquets van tindre un paper protagonista en l'organització social del pasturatge. Va ser el cas del jove petrerí Ignacio Amat

(Fotografia: Adela i Remedios Amat)

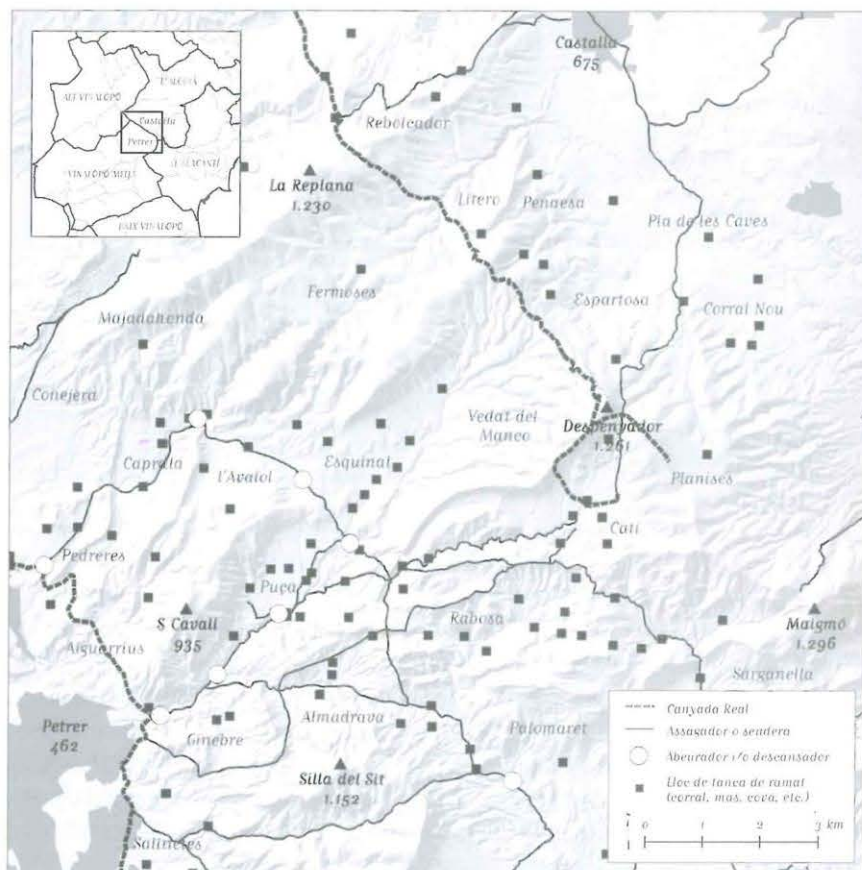
L'espai de la ramaderia extensiva

La configuració natural i humana dels municipis que envolten les serres del Maigmo i del Sit va ser durant molt de temps favorable a l'existència d'un model de ramaderia extensiva i de caràcter tradicional. Parlem d'un espai molt contrastat orogràficament, amb altituds que van des dels 462 metres sobre el nivell del mar del nucli urbà de Petrer als 1.296 metres registrats en el cim del Maigmo. El pasturatge tradicional es basa precisament en la valorització d'aquest tipus de medis, en els quals existeixen diferents nivells de desenvolupament vegetal: fons de vall, espais cultivats en zones intermèdies, muntanya i pastures d'altitud. En conseqüència, en aquesta organització el bestiar estava condicionat pels usos agrícoles i forestals dins d'un territori intensament explotat. Els diferents interessos i el caràcter col·lectiu que durant molt de temps va tindre el model d'aprofitament agro-silvopas-

toral de les serres del Maigmo i del Sit determinaria l'articulació d'un sistema de pasturatge plenament integrat amb els cicles vegetals, amb el maneig dels camps de cultiu i amb l'estructura de la propietat de la terra, la qual cosa no vol dir que l'activitat estiguera exempta de conflictes amb la resta d'usos del territori.

Figura 3.
L'espai del pasturatge
tradicional en les
serres del Maigmo i
del Sit.

(Font: elaboració
pròpia sobre la
cartografia base
del Ministeri de
Foment. Centre
Nacional d'Informació
Geogràfica)

L'obtenció de pastures se centrava en l'aprofitament de la muntanya i dels camps de cultiu sempre que no es perjudicaren les collites o les plantacions forestals. Les pastures naturals i les escasses zones de bosc eren pasturades pràcticament tot l'any, ja que el ramat podia aprofitar l'àmplia varietat d'espècies existents, encara que els animals tenien preferència per les totxeres i les botges, i espècies com l'arnall, l'albaida o el matagall. Per als pastors era molt important que els seus ramats pogueren accedir a la serra i combinar la vegetació llenyosa amb l'herba fresca. Les ombries de l'Alt de Guisop i l'Eixau als peus del Maigmo, el Vedat del Manco o la Serra del Cavall eren zones especialment valorades per les seues pastures naturals. Al voltant d'aquestes serres sempre es localitzava algun corral permanent o temporal que facilitava l'accés i la labor dels pastors a la recerca d'aliment i refugi. També era important comptar amb punts d'aigua i llocs d'abric, motiu pel qual els mateixos pastors construïen aljubs o

xicotets embassaments, mantenien netes les cadolles o tolls que es formaven sobre les roques, i adequaven barraques i coves com a lloc de recollida o descans durant els dies de pasturatge.

Figura 4.

Els pastors trobaven en la serra aliment i refugi per als seus animals. El pastor de Castalla, Pere Payá, abeurant el bestiar en l'aljub del Vedat del Manco

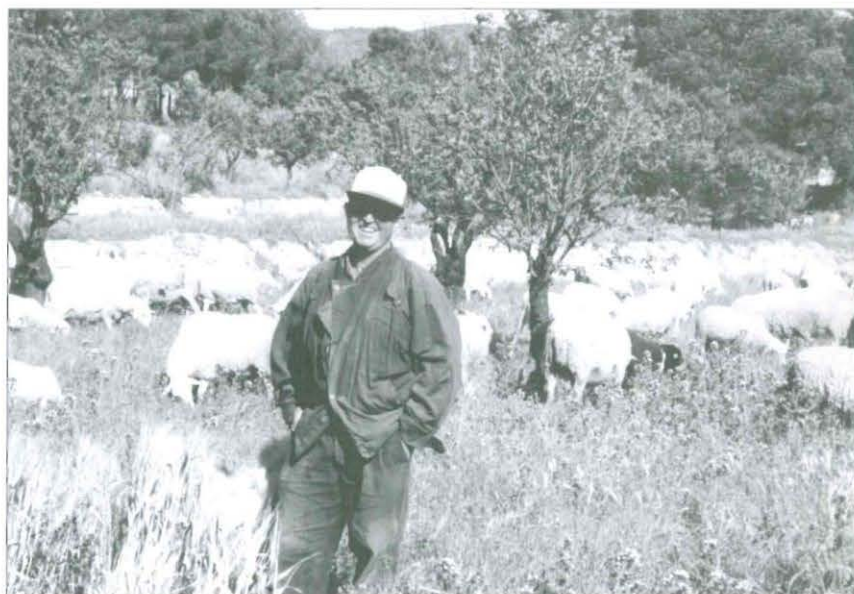
(Fotografia: Maria Payá Cerdà)

La serra era l'espai preferit pels pastors de cabres blanques de raça celtibèrica, ja que eren les més ben adaptades a les dificultats del relleu i a les característiques de la vegetació. Per contra, les cabres negres de llet, normalment de raça murciano-granadina o *costenya*, tenien més dificultat en la muntanya ja que tenien moltes opcions de patir lesions en el braguer, provocades pel fregament amb els arbusts llenyosos. De la mateixa manera, les ovelles, malgrat que també eren habituals en la serra, tenien l'inconvenient de perdre llana quan pasturaven la muntanya en quedar enganxada en els arços i argelagues. Considerant el valor que en temps passats va tindre aquest producte, qualsevol pèrdua de llana per mínima que fóra no era un bon negoci, per això era preferible pasturar-les en els camps de cultiu o zones baixes, llocs en els quals les ovelles se sentien més còmodes. Aleshores es considerava que la raça autòctona guirra era la més ben adaptada a les característiques d'aquestes serres, encara que les preferències de carnisers i consumidors van portar els pastors a especialitzar-se en races com la *segurenya*, la *montesina* o l'anomenada ovella *del terreno*, una ovella similar a la raça aragonesa.

El pasturatge en els espais de cultiu i bancals era una mica més complex que en la muntanya, sobretot si es té en compte l'alt grau d'explotació de la terra que es donava fins fa poques dècades. Encara que la superfície cultivada era molt menys extensa que la superfície de serra, les restes de collita, les rostollades i els guarets eren excel·lents fonts d'alimentació per als ramats des del final de l'estiu fins a la primavera. Per això pastors i agricultors havien de trobar fórmules per a garantir la complementarietat entre els seus interessos, regulant l'entrada estacional als bancals i, en alguns casos, establint acords de tipus econòmic.

Figura 5.
El ramat és adequat
per a esbrossar els
bancals abans de
ser llaurats. José
Amat amb les seues
ovelles en un bancal
d'ametlers en l'Avaiol

(Fotografia: Luis
Villaplana Payá)

El paisatge agrari tradicional de les serres del Maigmo i del Sit era divers i productiu. Encara que hi predominava la vinya i els ametlers, també eren freqüents les oliveres, alguns arbres fruiters com ara cirerers i pomeres, els cereals i els llegums. Els pastors entraven als bancals una vegada finalitzada la collita i podien aprofitar les restes de la sega, els fruits que queien a terra o la fulla dels arbres a la tardor. En anys de pluja abundant, els ramats accedien als bancals a la primavera per a realitzar el desbrossament abans de ser llaurats. A més, la presència del bestiar permetia la fertilització del terreny i millorava així la fertilitat del sòl en vista a les futures collites.

També era important per al pastor disposar d'un bon paller que servira de provisió en els temporals d'hivern. Les nevades eren recurrents i solien deixar comunicades i sense possibilitat de pastures durant diversos dies les finques més elevades de la serra. Quan això succeïa, el ramader se servia de les branques de carrasca mesclada amb palla per a poder alimentar els animals. La corfa d'ametlla seca o la fulla d'olivera eren altres farratges naturals que convenia emmagatzemar en previsió dels dies freds i curts de l'hivern, que dificultaven el pasturatge i, en general, minvaven els ramats.

Un dels aspectes més interessants del sistema tradicional era per tant la complementarietat de funcions entre l'agricultura, l'explotació de la serra (carboneig, extracció de llenya, collita d'espart i llistó) i el pasturatge. La presència d'animals en els bancals o en la muntanya afavoria el desbrossament i renovament de les formacions vegetals, fertilitzava el sòl, transportava llavors i facilitava la vida d'altres espècies d'insectes i ocells. El paper del pasturatge en el control de la massa forestal i la prevenció d'incendis ha sigut històricament reconegut i hui dia comença a ser vist com un argument en les polítiques de recuperació del pasturatge tradicional.

Figura 6.
El pastor de Castalla
David Domenech
traient les seues
ovelles durant un
temporal de neu.

Els llocs del pasturatge tradicional

La presència de pastors tradicionals en les nostres serres era possible gràcies a l'existència d'una infraestructura ramadera que permetia la vigilància i benestar dels animals. La petjada paisatgística de la ramaderia tradicional és ben perceptible a través les restes, més o menys conservades, i més o menys funcionals, de corrals, refugis, abeuradors, sesters i vies pecuàries.

És un fet contrastat que en el paisatge tradicional de les serres del Maigmo i del Sit cada mas tenia la seua pròpia explotació ramadera, i que la grandària del seu ramat era proporcional a la dimensió dels seus corrals. Encara que la grandària mitjana de les explotacions oscil·lava entre els quaranta i seixanta caps, hi havia finques amb major vocació productiva que comptaven amb ramats de cent vint, cent cinquanta i fins a dos-cents animals, normalment combinant cabres i ovelles. Alguns dels corrals més importants se situaven en les finques de les Fermoses, el Rebolcador, Pla de les Caves, Corral Nou, Corral de Mitja Barra, Planises, l'Administració, les Malladetes, l'Avaiol, Ranxo Gran, el Calafate o Rabosa.

Figura 7.
Mas de les Fermoses
(hui desaparegut)
comptava amb un
dels ramats més
grans de la serra.
Enfront de la casa
principal pot obser-
var-se el corral.

Algunes propietats com la Casa Castalla comptaven amb diversos corrals que permetien separar els ramats de cabres i ovelles, i fins i tot en algunes èpoques van arribar a tancar vaques que pasturaven

lliurement per l'extens Vedat del Manco. Era important que els corrals pogueren disposar d'amplis tancats i cobertes, estables per a les reproductores, pesebres i farratgeres, així com de cambres, pallers, aljubs i abeuradors que asseguraren el benestar animal. A més, els corrals grans solien comptar amb un femer, tenint en compte que el fem era un producte vital per a l'agricultura i que la seua venda aportava ingressos al pastor.

Figura 8.
Grup d'homes en una
jornada de neteja en
el Corral del Manco
de Castalla

(Fotografia: José
María Amat Rico)

No tots els corrals complien amb la mateixa funció. Era possible diferenciar els corrals permanents d'aquells que tenien un ús temporal, o bé per a passar algunes temporades al llarg de l'any, o bé per a tancar i descansar al migdia. Alguns corrals se situaven al costat dels masos, uns altres, en canvi, apareixien dispersos per la serra, en recintes d'ús exclusiu per a la ramaderia. Aquests corrals aïllats eren habitualment arrendats i utilitzats per als ramats de la tria, per la qual cosa tenien un ús estacional, fins que tot el ramat era sacrificat pels seus propietaris carnisers. També és possible identificar corrals destinats als ramats de pas, localitzats sobre les canyades reals i assagadors. Si bé podien ser utilitzats per qualsevol ramat, tenien preferència aquells pastors que es trobaven realitzant la transhumància a l'hora de tancar els seus animals a la nit. El Corral dels Bous, situat en la finca de la Gurrama, sobre la sendera del Sit, és un dels pocs llocs encara visibles que va tindre com a funció el refugi i descans dels ramats transhumants.

En les seues estratègies de condicionament del paisatge els pastors requerien de senzilles construccions naturals o humanes que serviren de refugi davant el risc de tempesta i dels sufocants dies d'estiu. En alguns casos es construïen xicotetes barraquetes similars a les que utilitzaven els caçadors, en llocs visibles de la serra des d'on podien controlar el ramat. En altres casos eren les coves existents en les zones de roca les que podien refugiar els ramats, com per exemple la Cova del Corral de les Penyes Roges, pròxima a l'Alt de Peret. Algunes d'aquestes coves es van convertir a més en tot un símbol del pasturatge tradicional, com la Cova del Molí del Salt, en la rambla de Puça,

també coneguda com a Cova dels Pastors. L'àmplia cavitat formada al costat del llit de la rambla i l'abeurador del Salt, era el lloc de reunió dels pastors en els dies de calor, i en les seues trobades era habitual la compra-venda o l'intercanvi d'animals.

L'aigua era un altre element imprescindible en les jornades de pastura, sobretot en els mesos d'estiu. Tindre a mà un punt d'aigua no sempre era senzill per als pastors, que sovint es veien obligats a improvisar abeuradors en qualsevol forat natural sobre les penyes (cadolles) o en el llit dels barrancs (tolls), on era possible recollir i conservar l'aigua de la pluja durant algun temps. És cert que en la majoria de masos i per tota la serra existien aljubs i abeuradors. Alguns d'aquests abeuradors eren públics, estaven associats a les vies pecuàries, i del seu manteniment s'encarregava la comunitat. Altres vegades eren els pastors els qui construïen i mantenien els seus propis aljubs i tornalls, els quals requerien d'una contínua neteja, tenint en compte que l'aigua recollida provenia sempre de l'arrossegament de les pluges. Fins i tot és possible re-

conèixer les restes d'antics embassaments que es van cimentar en la capçalera d'alguns barrancs, tractant així de crear reserves d'aigua en els llocs més extrems (fig. 13 i 14).

Figura 9.

Els ramats de la tria solien pasturar per la serra i es tancaven en corral·ls aïllats com el de l'Arenal de Pruna

(Fotografia: autor)

Figura 10.

El Corral dels Bous, en la finca de la Gurrama, servia de refugi i descansador per als ramats transhumants

(Fotografia: autor)

Figura 11.

Els pastors construïen xicotetes barraques des d'on poder vigilar el seu ramat i descansar. La coneguda com Barraqueta del tio Pere es localitza en el Vedat del Manco

(Fotografia: autor)

Figura 12.

La Cova del Salt era un lloc de trobada i reunió dels pastors de Petrer en dies de calor. També coneguda com a Cova dels Pastors

(Fotografia: autor)

Figura 13.

Els abeuradors públics es localitzen al costat de les vies pecuàries i del seu manteniment s'ha d'encarregar la comunitat. L'abeurador del Salt és un dels sis catalogats com a públics a Petrer

(Fotografia: autor)

Per a fer possibles els desplaçaments evitant deteriorar els camps de cultiu, els pastors feien ús de les vies pecuàries. Aquests desplaçaments podien ser de llarg recorregut (transhumància) o de caràcter local i comarcal (transterminància). Com ja hem mencionat, la transhumància a peu pel corredor del Vinalopó i la Foia de Castalla va ser freqüent fins als anys

1960. Els grans ramats castellans freqüentaven les principals canyades reals per a realitzar la hivernada en el Baix Segura, el camp d'Alacant i les valls del Vinalopó. Alguns d'aquests ramats romanien en les finques del Palomaret i el Pla de Rufa, on les vinyes i les rostollades els permetien superar l'hivern. També es registraven continus desplaçaments a l'interior de les serres del Maigmo i del Sit.

Figura 14.

Restes d'un antic embassament que es va construir per a donar beure als animals que pasturaven en el Vedat del Manco

(Fotografia: autor)

L'abundant presència de ramats i la competència per les pastures obligava els pastors a buscar permanentment llocs de pasturatge a través de la xarxa d'assagadors i senderes. Eren i continuen sent camins públics que connecten el territori a través de passos naturals, aprofitant el llit de les rambles o els ports més accessibles. Al llarg de les vies pecuàries es localitzen els abeuradors i descansadors *de vereda*, també els comptadors, que solen coincidir amb passos estrets sobre les penyes i que antigament eren utilitzats pels pastors per a fer el recompte dels seus animals.

Un altre tipus d'infraestructures vinculades a la ramaderia extensiva són ja pràcticament imperceptibles per la transformació paisatgística, malgrat això, la toponímia s'encarrega de recordar que en el nostre

territori van existir llocs destinats al descans del ramat i la trobada dels pastors en la serra (diversos topònims fan referència al Sester) o espais concrets on es feia l'aportació de sals minerals al bestiar (les Saleres i la Coveta de la Sal).

El sosteniment del sistema tradicional

En termes generals, la ramaderia va ser fins a mitjan segle xx un complement que s'incorporava a la base principal de l'economia domèstica que era el treball de la terra. El més comú és que el pastor o el ramader haguera de compaginar la seua activitat amb l'agricultura o amb qualsevol altra ocupació que li permetera assegurar la supervivència. Això no impedia que productes com la carn o la llana pogueren proporcionar ingressos raonables. De fet, la bona consideració en els mercats generava normalment un desequilibri que afavoria l'oferta.

El sistema ramader tradicional es basava en l'existència de canals curts de producció, distribució i comercialització. A diferència del model actual, el pastor tenia la capacitat de decidir quant produïa, en quina època ho feia, amb quins mitjans i a qui ho venia. Podia opinar sobre els preus de venda i s'assegurava la rendibilitat de la seua producció, sense la incidència d'intermediaris ni distribuïdors. En cada poble existia una infraestructura clau perquè aquest sistema funcionara: l'escorxador municipal. Era el lloc on es trobaven pastors i carnisers, concretaven el producte, en fixaven el preu i el posaven en el mercat. En no haver-hi sistemes de refrigeració, se n'afavoria el consum i, per tant, la comercialització. Els pastors podien acudir una o dues vegades per setmana a l'escorxador ja que sempre anaven a trobar eixida per als seus animals que, en general, es pagaven a preus justos.

El vincle entre pastors i carnisers era molt estret. El negoci afavoria que molts carnisers es convertiren també en ramaders, i viceversa. Allò també era important per a saber quina classe d'animals calia produir o per a planificar les temporades de cria. Amb el temps els carnisers imposaven quina raça de cabra o ovella era preferible per al consum segons les preferències pel que fa a tipus de carn. Així per exemple, en el cas de les ovelles a poc a poc es van anar prioritzant els encreuaments entre les races *segurenya* i *merina* o *montesina*, en perjudici de l'ovella guirra autòctona, que proporcionava una carn fosca i poc apetible per al consum.

La comercialització de productes lactis també es veia beneficiada per l'existència dels canals de venda directa, encara que el mercat estava molt més restringit que el de la carn ja que era habitual que moltes cases comptaren amb algunes cabres per a la llet. Malgrat això, durant molt de temps van existir vaquerries capaces de proveir el mercat existent, i la figura del lleter era habitual als pobles. Així va ser fins almenys als anys 1970, quan les regulacions en matèria de sanitat van començar a restringir la venda de llet i formatges, les quals havien constituït una part important en la renda d'algunes famílies ramaderes.

Figura 15.
El pastor Toni, *Petorri*,
preparant un cabrit
per a ser consumit

(Fotografia: Gerardo
García Brotons)

Per la seua banda, la llana era un producte vital en la subsistència dels bestiaris ovins. Cada any, en iniciar-se la primavera, els esquiladors anaven recorrent les finques de la serra pelant les ovelles manualment, a un ritme de 50 caps diaris. Era un treball lent, ardu i artesà, que continuava amb les tasques de neteja i carda. El producte era destinat a la confecció tèxtil, o a la fabricació de coixins i matalafs, cosa que mostra que era una matèria primera molt cotitzada. No obstant això, el mercat de la llana va entrar en declivi amb la incorporació de les fibres sintètiques en la indústria tèxtil, i es va convertir en

un subproducte que ara, com a molt, manté un valor nostàlgic i simbòlic en els mercats actuals. Així, el pastor de hui ha d'acceptar la devaluació absoluta de la llana de les seues ovelles i, no obstant això, ha de continuar esquilant-les. Aquesta és només una paradoxa més d'un sistema d'explotació que cada dia té més difícil encaix en el món actual.

La fi d'un món?

Durant la segona meitat del segle xx, la descomposició dels sistemes tradicionals va canviar profundament el lloc de la ramaderia en les serres del Maigmo i del Sit. La pressió humana sobre el territori disminueix amb l'abandonament dels masos i la seua forma de vida rural, i, en particular, els pastors són considerats en termes d'arcaisme alhora que desapareixen gradualment, acusats de destruir el bosc amb els seus ramats. El tipus de vida de pasturatge que van conèixer els pastors de fa mig segle en les nostres serres s'ha esfumat, igual que les formes de ramaderia tradicional han sigut assolades a tot el món pels criteris d'eficiència i modernitat. Els escassos huit o deu pastors que sobreviuen hui a Petrer, Castalla o Agost, no tenen més remei que guanyar-se la vida d'una manera molt sacrificada i molt poc valorada en termes econòmics i de reconeixement social. Han de resignar-se a comprovar com el preu dels seus animals no ha canviat en trenta anys, com envelleixen i no tenen reemplaçament, com les seues instal·lacions es deterioren i han d'invertir una fortuna per a posar-se al dia, o com els problemes van en augment i ningú no sap posar-hi solucions.

El relat dels mateixos pastors és conscient que la seua forma de vida s'apaga, que el pasturatge no té futur i que la ramaderia acabarà sent una activitat intensiva i industrial desconnectada de la muntanya. La fi d'aquest món tindrà a més un altre tipus de conseqüències associades amb l'especificitat de les relacions entre el pasturatge i la biodiversitat, i amb el caràcter col·lectiu d'habitar i explotar els camps mitjançant sistemes tradicionals. El col·lapse dels sistemes de gestió tradicional ha provocat que la majoria dels bancals en la serra estiguen erms, que les pinedes ocupen l'espai que abans ocupaven matollars rics i diversos, que les fonts i abeuradors s'assequen per falta de manteniment, que la fauna que abans trobava aliment, aigua i refugi en el mosaic agroforestal vaja desapareixent irremeiablement, o que els nombrosos masos que esguitaven tot l'espai s'abandonen o acaben en ruïnes. Probablement, si ara soltàrem un pastor de principis de segle xx en les serres del Maigmo i del Sit, no reconeixeria aquest espai ni entendria cap dels patrons actuals de gestió del territori. Per això, hui dia és tan urgent i necessari descobrir els testimonis d'aquells pastors i llauradors que van saber produir i conservar durant tant de temps un espai amb uns valors tan singulars com aquest.

Bibliografia

- AMAT MONTESINOS, X., 2010: «La vida del pastor. Passatges i paisatges per al record», *Revista Festa 2010*, Petrer: Ajuntament de Petrer, Regidoria de Cultura i Patrimoni, Petrer, 32-37.
- ASINS VELIS, S. 2009: *El paisaje agrario aterrazado. Diálogo entre el hombre y el medio en Petrer (Alicante)*, Valencia: Publicaciones de la Universidad de Valencia.
- CHRISTIE, N. et ál., 2004: *Ethnography and archaeology in upland Mediterranean Spain: Manolo's world: peopling the recent past in the Serra de l'Almirant*, School of Archaeology & Ancient History, Leicester: University of Leicester.
- EYCHENNE, C., 2018: «Le pastoralisme entre mythes et réalités: une nécessaire objectivation - l'exemple des Pyrénées», *Géocarrefour: Revue de géographie de Lyon*, 92, 3, en línia.
- HUDSON, W. H., 1946: *Vida de un pastor*, Buenos Aires: Santiago Rueda
- LASANTA MARTÍNEZ, T., 2010: «Pastoreo en áreas de montaña: Estrategias e impactos en el territorio», *Estudios Geográficos*, LXXI, 268, Madrid: CSIC, 203-233.
- MAPAMA (MINISTERI D'AGRICULTURA, PESCA, ALIMENTACIÓ I MEDI AMBIENT), 2017: *Situación de la ganadería extensiva en España (I). Definición y caracterización de la extensividad en las explotaciones ganaderas en España*, MAPAMA, Secretaría General Técnica, Madrid.
- PÉREZ MEDINA, T., 1995: *La tierra y la comunidad rural de Petrer en el siglo xvii*. Ayto. de Petrer.
- REBANKS, J., 2016: *La vida del pastor. La historia de un hombre, un rebaño y un oficio eterno*, Barcelona: Debate.
- SÁNCHEZ PADILLA, R., 2009: «The oral method applied to research with transhumant shepherds», *Ager: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 8, 95-109.
- SEGUÍ SEGUÍ, J., 1999: «La muntanya i els pastors: Aspectes de pasturatge tradicional d'ovins i caprins a les muntanyes del nord d'Alacant», *Recerques del Museu d'Alcoi*, 8, Alcoi: Ajuntament d'Alcoi, 45-52.
-